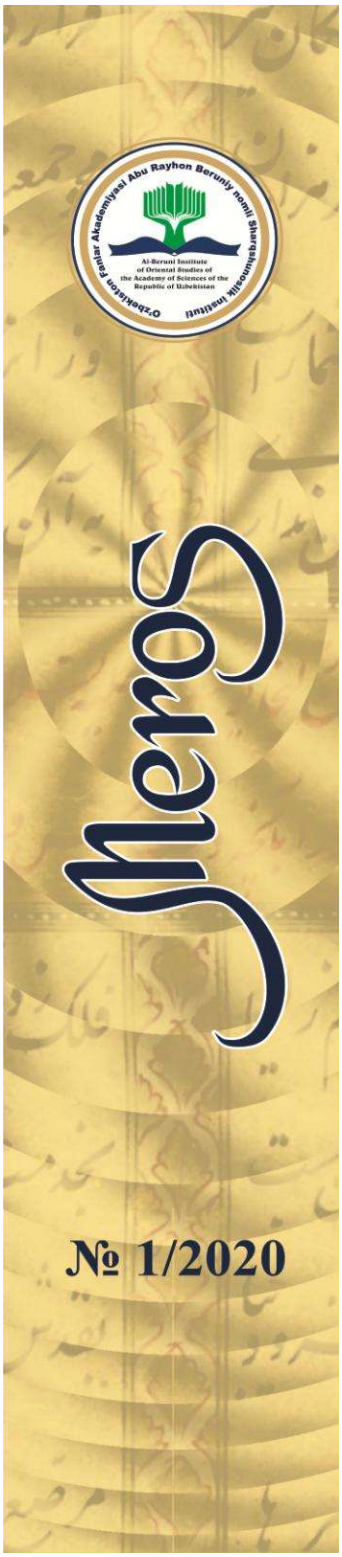

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ НОМИДАГИ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

Гувоҳнома № 0680-16.02.2018.
ISSN № 2181-9017

М У Н Д А Р И Ж А

МАНБАШУНОСЛИК

1. **Абдухалимов Б.** Формуляры записей о купле и продаже усадьбы из сборника (*мажма‘*) Абу Хафса ан-Насафи 3
2. **Муратов А.** Умар Насафийнинг “ат-Тайсир фи-т-тафсир” асарига асос бўлган манбалар 14
3. **Улашова С.** Хоразмшоҳлар даври манбаларида Мовароуннаҳрдаги этник ҳолатга доир 22
4. **Замонов А.** Бухоро шайбонийлари ҳарбий тизими манбашунослигига доир баъзи мулоҳазалар 36
5. **Ғуломов С.** Ҳишмат ижоди спектри ва янги топилган “*Зиж*” хусусида 49

ТАРИХ ВА ТАРИХШУНОСЛИК

1. **Давлатова С.** Ҳунармандчиликда рамзлар: семантик-семиотик таҳлил *(Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари мисолида)* 62
2. **Ҳошимов Б.** Фарғона водийсидаги археологик тадқиқотлар тарихидан (1884–1964) 77
3. **Шамсиев М.** XIX аср биринчи ярмида Қўқон хонлиги ташқи савдо алоқаларида тошкентлик савдогарларнинг роли..... 92

ДИПЛОМАТИКА

1. **Таниева Г.** Эрназар Мақсуд ўғлининг ҳаж йўллари масаласига доир элчилик фаолияти (Россия империяси Ташқи сиёсат архиви ҳужжатлари асосида) 101

ИСЛОМШУНОСЛИК

1. **Махсудов Д.** XIII асрда мусулмон дунёсида тафсир илми ривожи ва муфассир олимлар фаолияти 111

ФАН ВА МАДАНИЯТ ТАРИХИ

1. **Исҳоқов М.** Қадимги Хоразм ёзуви ва ёзув маданияти ҳақида 124

ТИЛ ВА АДАБИЁТ

1. **Умарова И.** Айюбнинг “Шарҳи Маснавийи Мавлавий” асарида келтирилган Жалолиддин Румий ҳаётига оид маълумотлар 140
2. **Худжанова Д.** Замахшарийнинг “ал-Қистос ал-мустақим фи илм ал-аруз” асарида аруз рукнларининг илмий-назарий талқини 154
3. **Шарахметова М.** “Бобурнома”нинг урдуча таржималарида Ҳиндистон таърифи 165
4. **Мадиримова С.** Мутриб Хонахароб ғазаллари 176
5. **Тўхтамуратов Ф.** Муҳсиний девони қўлёзма манбалари ва шеърларининг матн хусусиятлари 191
6. **Абдулаҳатов Н.** “Марсия” адабий-тарихий манбаларига оид айрим мулоҳазалар *(XIX–XX аср бошларида Марғилон маданий муҳити манбалари асосида)*..... 201

ИЛМИЙ АХБОРОТ

Эшонова С., Қўлдошев Ш. Поп тумани Ғурумсарой қишлоғидаги қабртош хусусида 210

ЎзР ФА
Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти Илмий кенгашининг 2020 йил 4 мартдаги 3-сонли мажлиси қарорига кўра нашрга тавсия қилинди.

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Баҳром Абдуҳалимов
(Бош муҳаррир)
Сурайё Каримова
(Бош муҳаррир ўринбосари)
Салимахон Эшонова
(Масъул котиб)
Наталья Каримова
(Рус тили муҳаррири)
Азиза Шаназарова
(Инглиз тили муҳаррири)

Аҳмедов Ашраф
Бобожонов Бахтиёр
Баҳодиров Роиқ
Бўриев Омонулло
Дагели Жанин
Жуманазаров Абдусаттор
Исломов Зоҳиджон
Қориев Одил
Мўминов Аширбек
Раҳимжонов Дурбек
Султонов Ўктам
Ходжаев Аҳад
Юсупова Дилором
Ғуломов Санжар
Ҳабибуллаев Акрам
Ҳасанов Маҳмуд

Манзилимиз:
100170. Тошкент ш., Мирзо Улуғбек кўчаси, 79
Мурожаат учун:
Телефон*: (8 371) 262-54-61,*
Факс*: (8371) 262-52-77*
E-mail: beruni1@uznet.uz

ТАРИХ ВА ТАРИХШУНОСЛИК

С. Давлатова

Ҳунармандчиликда рамзлар: семантик-семиотик таҳлил
(Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари мисолида)

Ҳунармандчилик семантикасида ҳар қандай тасвир, ранг ва безак маълум бир маънога эга бўлиб, уларда кишиларнинг маънавий, диний ва руҳий қарашлари, табиат ҳодисалари ҳақидаги кенг дунёқараши акс этади. Ҳунармандчилик семантикаси буюмлардаги безак ва кашталар ўзида шу қадар кўп ахборотни жамлайдики, уларни маъно ва мазмун жиҳатидан тавсифлаш ва тасвирлаш муҳим аҳамиятга эга. Шу боис биз қуйида Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари анъанавий ҳунармандчилиги буюмларида ифодаланган безаклардаги рамзлар мисолида таҳлил қилишни мақсад қилиб қўйдик.

Ҳунармандчилик буюмларида тасвирланган нақшлар *(зооморф (ҳайвонлар ёки уларнинг тана аъзолари тасвири), антропоморф (одам шаклидаги тасвирлар), геометрик, ўсимликсимон)* [10: 12] шунчаки шакл бўлиб қолмасдан, балки муҳим этнографик манбалардан ҳисобланади ва халқнинг диний тасаввур ва эътиқодлари билан ҳам бевосита боғлиқ бўлади. Кўчманчи халқлар амалий санъатида эса *орнитоморф (паррандаларга хос)* мавзулар ҳам кенг тарқалган [5: 16.]. Шу боис, ўсимлик ёки геометрик нақшлар тасвирида реал предметлар дунёси яширин бўлиб, уларда бизни ўраб турган дунё ҳақида у ёки бу тасаввурлар ўз ифодасини топган.

Кишилар ҳайвонларни хонадон ҳимоячиси, унга қут-барака келтирувчи илоҳий кучга эга деб ўйлаганлар. От, сигир, ит, хўкиз, қўчқор, туя каби ҳайвонларни ҳам муқаддас билиб, ҳатто эчки ва қўйларга самовий кучлар билан боғлиқ жонзот сифатида қараганлар [5: 16]. Жанубий ҳудудларнинг ўзбек хонадонларида қадимий диний тасаввурларга кўра, қўчқор калла суягига ёмон кўзлардан асровчи восита сифатида қараб, уни бирон-бир дарахтга, дарвоза устига осиб қўйиш одати ҳалигача мавжуд [45: 315]. Қўйларга бошқа жониворлар каби ҳеч қачон туморлар тақилмаган, чунки қўйнинг ўзи турли инс-жинслар ва кўз тегишига қарши ҳимоячи ҳисобланган. Жумладан, Сурхондарё вилояти Бойсун тумани

ҳунармандлари тикаётган дўппиларида ҳозир ҳам қўчқор шохлари тасвири кўплаб учраб, инсонни ҳар қандай бало-қазолардан асровчи магик қудрат белгиси сифатида тушунилади [18].

Қашқадарёда ёш келин-куёвлар чимилдиғи ёки улар яшайдиган хонага қўчқор шохи нақши туширилган сўзаналар осиб қўйилган. Бундан мақсад ёш келин-куёвни ҳомий-ҳайвон рамзи воситасида турли инс-жинслардан асраш бўлган [16].

Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари (Қашқадарё ва Сурхондарё) кашталарида баъзан эркак ва аёлни эслатувчи антропоморф (одам) шаклдаги нақшлар учрайди. Унда аёл замин рамзи ҳисобланган, эркак ва аёлнинг бирлиги эса само ва заминнинг ўзаро иттифоқидан икки дунё бирлашиб, оила вужудга келишини билдирган [5: 7]. Қолаверса, бу нақшлар асосан икки ёшнинг бахтли ва тотув яшашига, фарзанд кўришига ишорадир [15]. Шунингдек, кашталарда ўсимликсимон нақшлар, фазовий жисмлар, мева ва ҳайвонларнинг услублаштирилган тасвирлари, байтлар, кейинчалик кишиларнинг қиёфалари (қиз тасвири), меъморий обидалар ҳам акс эттирилган.

Каштадўзлик "... нақшларида асосан қўчқорнинг битта белгиси ҳам унинг шохини ифодаланган. Бундай нақшлар Марказий Осиёнинг маҳаллий ўтроқ ва кўчманчи халқларида "қўчқорак", қирғизларда "кайкелек" ёки "кош кайкалас", озарбайжонларда "дорд бўйнуз", Фарғона водийсида яшовчи қирғизларда "қайқалак", Нурота ўзбек туркманларида "мўйиз" [33], туркманларда "чоч бўйиз" деб аталган. Айниқса, туркманлар учун бу нақш алоҳида аҳамият касб этиб, бу шакл рамзи барча туркман қабилаларини бирлаштириб турганлигига ишонилган [21: 104]. Шунингдек, бундай шаклларнинг турк, қрим татар, қозоқ, лақай ва қорақалпоқ гиламларида ҳам акс этиши ва учраши ушбу халқлар ўртасида қадимдан қариндошлик ришталари мавжудлиги ва ўзаро маданий алоқаларнинг йўлга қўйилганлигини кўрсатади. Шох нақши икки спиралнинг қайрилган кўринишидан иборат бўлиб, у кўпинча композициянинг марказий қисмига туширилган [51: 78].

Ўзбекистоннинг жанубий воҳалари қўнғирот уруғларига хос кашталар ҳам зооморф тарзда бўлиб, уларда асосан қушлар тасвири туширилган. Бу тасвирларни чеварлар *"товус нусха"* деб атайдилар [56: 7]. Чизмакашлар дўппилар, кашталарга чизган нақшларида геометрик фигуралар, ўсимлик ва ҳайвонот оламидан олинган ранг-тасвирларни уйғунлаштирганлар [53: 4]. Сурхон воҳаси қўнғиротлари каштали бўғжомаларининг ўсимликсимон нақшлар билан безатилиши тинч ва тотув ҳаётдан дарак бериш ҳиссини уйғотган [56: 7]. Шаҳрисабз кашталарида кўк мовий, сариқ, қизил рангларнинг уйғунлиги табиатнинг уйғониш жараёнини ифодалайди [9: 23].

Каштачилар кашталарда *гулихафтранг* (етти рангдан иборат камалаксимон ранг), гули-сафсар, гултожихўроз, зомуча (тўп) гул, рафида гулларини ҳам акс эттиришган [56: 7]. Бундан ташқари, қўнғирот каштачилигида амалий санъатнинг бошқа турлари учун ҳам умумий бўлган турли хилдаги *қўчқор шохи,* уч панжали *қўшоёқ* кўринишлари, шунингдек*, илон изи, ит изи, от туёқ, туморча, жиллик* сингари каштали нақш, ўсимлик, гул тасвири ва бошқа шакллар ҳам учраб туради [54: 118].

Туркий халқлар каштачилигида қуёш тимсолини акс эттириш тарихий-анъанавий моҳият касб этиб, орзу-умид рамзи ва этнотарихий қадрият сифатида аждодлардан авлодларга ўтиб келаётганлигини кўплаб археологик қазилмалар ҳам тасдиқлайди. Чунончи, афсоналарда қуёш ва ой бир-бирига қарама-қарши томонларнинг бирлашуви рамзи бўлиб, эр-хотин, аёл-эркак, ака-сингил, иссиқ-совуқ ҳамда олов ва сув тушунилган [38: 27].

Марказий Осиё амалий санъатида бошқа мамлакатларники сингари қуёш шар ва доира шаклида тасаввур қилинган ҳамда шар, доира, юлдузлар ва бошқа осмон жисмлари тасвири билан ёнма-ён акс эттирилган. Хусусан, Тошкент кашталари қизил, тўқ қизил ва оч қизил ранглари билан бошқа маҳаллий вилоятлар кашталари рангидан ўзининг локал хусусиятлари билан ажралиб туради [1: 33]. Тошкентда *палак* ва *гулкўрпа* номли икки хил кашта тури мавжуд бўлиб [44: 133], палак каштаси ипак ёки ип билан тикилиб, *ой палак, тоғора палак, юлдуз палак* каби нусхалари само жисмлари билан бойитилиб тасвирланган.

Ўтмишда кўчманчи қабилалар кашталарида осмон ёритгичлари, яъни юлдузлар ва қуёш мавзуси асосий мавзулардан бўлиб, уларнинг харитани яхши билиши, мавсумий кўчишларда юлдузларга қараб, тўғри йўл топишни талаб қилган [11: 10]. Марказий Осиёнинг барча халқлари кашталарида ҳам қуёш ва юлдуз рамзлари учраб, гуёки улар кишиларни осмон ўз ҳимоясига олганлиги ишорасига ўхшайди. Тангричиликнинг бош худоси Тангри (бошқа маъноси “Осмон”), адабий ва чексиз мовий осмон антропоморф қиёфага эга бўлмаган. Шунинг учун ҳам улар осмон жисмлари дериватлари тарзида тасвирланган. Жумладан, Қашқадарё араби гиламларида кўплаб ой, юлдуз сингари осмон жисмлари тасвирланиши исломгача бўлган даврдаги арабларнинг осмон жисмларига эътиқод қилишгани билан боғлиқ. Хусусан, бу гиламларда эр-хотинни кўзда тутувчи икки қушнинг услублаштирилган шакли туширилган бўлиб, ушбу рамз бахтли турмуш ва авлодлар давомийлигини билдиради.

Ўсимликсимон нақшлар кам сонли мавзуларни қамраб олган бўлиб, асосан меъморчилик, кулолчилик, каштачилик ва гиламдўзликда кенг қўлланилган. Масалан, Суғд гиламлари, мато ва кийимларида ҳам айлана шаклидаги марваридлар ўртасида пахтагул тасвирлари кўплаб учрайди [50:

5]. Ўсимлик барги қадимдан ҳаёт ва табиат уйғониши рамзи ҳисобланиб, Эронда ҳам бош кийимларга дарахт, барг тасвирини тушириш анъанага айланган [33: 9].

Илмий тадқиқотларда анор рамзи ҳам кўп ўрганилган бўлиб, ривожланган деҳқончилик маданиятига хос удум ва маросимлар билан боғлиқдир. Чунончи, Шаҳрисабз ироқи кашталарида анор нақши бир неча хил кўринишда – шохчали анор, силлиқ, ёриқ, гажакли кичик нақшлар билан уйғунлашган ҳолда *канва* матосига тикилган ва бугунги кунгача қўлланилиб келмоқда. Маълумки, зардуштийлик эътиқоди тасвирий санъатида ҳосилдорлик худоси Анахита ҳам қўлида анор шохчасини ушлаб турган ҳолда тасвирланган бўлиб, бу ҳолат анорнинг ҳосилдорлик рамзи саналишига ишорадир. Хитойликлар ҳам аноргa алоҳида аҳамият беришган. Анор тасвири эркак авлодининг рамзларидан бири ҳисобланган (кўп дон – кўп фарзанд, кўп ўғил деб тушунилган; дон ва болалар – битта *цзи* иероглифида ифодаланган). Шунинг учун никоҳ тўйида келиннинг сепида анор тасвири туширилган соч тўғноғич бўлиши албатта, шарт саналган [53: 99–100].

Қадимда қўлда тўқилган гиламларда зооморф тасвирлар билан бирга от, қуш, гуллар ва геометрик шакллар қўлланилиб, улар бахт-саодат, қут-барака, порлоқ келажак, дўст-биродарлик, ризқ тимсоллари сифатида тушунилган [37: 67]. Кейинчалик, ушбу шаклларнинг асл рамзий моҳияти ўзгариб, фақатгина чиройли нақш сифатида қарала бошланди [53: 99, 100]. Қорақалпоқ амалий-безак санъатида ҳам геометрик (космогоник), зооморф, ўсимлик, буюм, атропоморф мавзулар, айниқса, нақшларида зооморф тасвирлар “қисмларга ажратилган бутун” сифатида гавдалантирилган, бундай безаклар тўқувчилик ва каштачилик буюмларида кўп учрайди [5: 16].

Гиламларда ҳам ўсимликсимон, геометрик, зооморфик, предметли ва уруғли тамғалар кўринишидаги *йўлбарс ва туя излари, итнинг думи, олма гуллари, ток новдаси, чаён, туябўйин, қалқон, шифобахш* (даволовчи) ва *озуқали* ўсимликлар шаклидаги нақшлар учрайди [21: 102–104; 22: 140]. Айниқса, нақшлар орасида энг кўп қўлланиладигани *шох* белгиси бўлиб, бу кўчманчи туркий халқлар маданиятида жонзотларни тасвирлаш анъанаси билан алоқадор [42]. Туркий халқлар орасида қўй энг муқаддас жонивор ҳисобланган ва унга қадимдан инсонларни бало-қазолардан асровчи илоҳий жонивор сифатида қарашган [39: 100]. Қўчқор зардуштийлик динида уй эгалари ва уларнинг саломатлигини қўриқлаб турувчи илоҳий маъбуд сифатида ҳам талқин этилган. Эрон ва қадимги Турон халқлари уруш ва ғалаба худосини қўчқор тимсолида тасаввур қилганлар [56: 115]. Демак, қўйга ҳимояловчи жонзот сифатида қараш ва унга ўзига хос муносабат Марказий Осиё халқлари кигиз, гилам ва кашталарида қўчқор шохлари кўринишидаги нақшларнинг кенг тарқалишига олиб келган.

Қўчқор шохлари тасвири “ёвуз” кучлардан ҳимоя вазифасини ҳам бажарган бўлиб, бундай нақшларни ҳозир ҳам Қашқадарёнинг Ғузор ва Деҳқонобод туманларида чорвачилик билан шуғулланувчи аҳоли гилам ва кигизларида қўллайдилар. Ушбу ҳудудлар аҳолиси шох тасвирли туморларни ёғочдан тайёрлаб, ёш болалар ва қизларнинг бош кийимларига тикиб қўйганлар. Тандирлар сиртига ҳам қўчқор шохларининг рельф тасвири туширилган. Бундан эндиликда жониворнинг ўзи эмас, балки унинг маълум бир тана қисми ҳимоя воситасига айланганини кўриш мумкин [26: 87].

Ҳунармандчилик буюмларида акс этган тотем ҳайвонларнинг рамзий белгилари уларнинг илоҳий кучига ишонч шартли берилганлигига ишорадир [8: 15]. Умуман олганда, чорвачилик билан шуғулланувчи қабилалар орасида илоҳий кучлар анъанавий тарзда *тотем* (қабила сиғинадиган мавжудот ёки буюм) жонивор ва қуш деб тушунилган. Шунинг учун уларнинг жойнамози, меҳробли пештоқи остида, гиламларида қўчқор шохи ёки қушлар тирноғи тасвирини тез-тез учратиш мумкин. Тотемнинг муқаддаслиги у гуруҳнинг ўз рамзи ёки жамоанинг муҳим қадриятлари сифатида намоён бўлади [24]. Жанубий ҳудудлар аҳолиси ҳунармандчилик буюмларида бундай анъаналарнинг тасвирланиши кўпроқ чорвадорлар орасида сақланиб қолганлигига сабаб, улар ўз хўжалик фаолиятига кўра майда ва йирик шохли ҳайвонларнинг аъзоларининг тузилишини, анатомиясини яхши билишига ишорадир.

Шу ўринда, кўчманчи халқларда кенг тарқалган нақшлардан яна бири шохлар билан безатилган ромбли хочсимон нақш бўлиб, уларнинг генетик яқинлигидан дарак беради [7: 178]. Бу услуб кейинчалик ярим ўтроқ, ўтроқ – зироаткор жамоаларда ҳам кенг тарқалади. Ромб шакли қадимги энеолит давридан ”*ҳосилдорлик*” ва серфарзандлик рамзи саналади. Аждодларимиз уни Она Табиат, Момо Ҳаво тимсоли сифатида тушунишган [25: 67]. Бундай нақшлар илк бор Пазириқ (Тоғли Олтой, мил. авв. VI–V асрлар) қўрғонидан топилган кигиз ва гиламларда ҳам аниқланган. Кейинчалик шохлар билан безатилган ромбли хочсимон нақшлар шарқдан ғарбга тарқала бошлаган. Бу бевосита кўчманчи маданият тарқатувчиларнинг миграцияси (кўчиши) билан боғлиқ бўлган [34: 96; 48: 67.] ва уларни амалий санъатининг ўзига хос услубий шакли дейиш мумкин. Аммо кейинги асрларда ушбу шакл трансформацияси натижасида хоч ва ромб тасвирлари йўқолган. Натижада, фақат жимжимадор шохлар ва безак шакллар кўринишида ҳозиргача сақланиб қолган. Кўчманчи туркий халқлар маданиятида эса жонзотларни тасвирлаш анъанаси қадимдан мавжуд [35] бўлгани боис, Қашқадарёнинг Чироқчи тумани *напрач, напрам*ларида

(напрамач)[1] ҳам қўчқор шохларига ўхшаш тасвирлар кўп учрайди. Хусусан, Сурхондарё қўнғиротларининг кигизларида ҳам зооморф мотивлар акс этиб, улар орасида *қўчқор шоҳи, қурбақагул*нинг нақшлари алоҳида ўрин тутади. Қўнғирот гиламдўзлигининг нақши уларнинг чорвадор аҳоли маданиятига мансублигидан дарак беради.

Қашқадарё араби гиламларида жонзотлар рамзини ифодаловчи зооморф белгилар безак сифатида ишлатилмайди, чунки ислом динида жонзотларни тасвирлаш мумкин бўлмаган [17]. Аксинча, ўзига хос локал хусусиятларни акс эттирган гиламларда геометрик нақшли кўринишлар кўпроқ қўлланиб келинган. Бундан ташқари, воҳалар кигиз ва гиламларда учбурчак, ромб, меандр шакллари, уюрма белгилари, осмон жисмлари тасвири, турли гул нақшлари ҳам учрайди [3: 18.]. Воҳаларда яшовчи ўзбек қўнғиротларнинг гиламларида геометрик шакллар учрайдики, улар ромб, меандр мавзулари, W ва S ҳарфига ўхшаш белгилар, саккиз бурчакли юлдузлар, учбурчак, самовий ва мистик рамзлар хоч, квадрат, зооморф нақшлар гуруҳида қушлар, ёввойи ва уй ҳайвонлари тасвирларидан иборат. Бунда безак сифатида жонзотларнинг фақат шохи, товони, тирноғи, кўзлари сингари айрим аъзолари тасвирланади. Қашқадарёнинг Чироқчи тумани аёлларининг бош ёпинчиқларида S ҳарфсимон белгилар кўплаб учрайди ва улар либос эгасининг қайси уруғга мансублигини билдирувчи тамға ҳам ҳисобланади [12].

Сурхондарё воҳасида эса бундай нақшлар *қўчқор шохи ёки қўчқорак, туя бўйин, ит изи, каклик тўши, қурбақагул, ҳўкиз кўзи* тарзида номланади [55: 153-155.]. Воҳанинг *ғажари гиламлари*да W ҳарф шакли – каклик тўши ва S ҳарф шакли – гажак ёки қўчқорак шакллари ҳам учрайди. Бундай ҳандасавий шакллар воҳада келин қоши, тўғри бурчакли йўл қаттиқ, панжарасимон узвлар – *эрганак* (тўсиқ, ўтов эшиги), қатор шохлар шакли – *туғдонагул*, оқ-қора йўл туморча, шахмат нусхаси эса *ит изи* деб аталади [13]. Воҳа қўнғиротлари гиламларидаги учбурчак, зинасимон ёки ромбсимон шаклдаги ҳандасавий гулларни ҳам кўплаб учраши фикримиз далилидир. Масалан, Бойсун тоғи этагида яшовчи қўнғирот ва чиғатойлар *қулфи-калит, қўзи-тиши, майизгул, ханжар учи, қуроқгул, туморгул, балиқ кўз, иттовонд*еб аталувчи шакл-нақшлар туширилган босма кигиз, олача, касмалдақ, қоли(қолин) ва тақир гиламлар тўқишган [52: 245.].

[1] *Напрамач* - Гилам маҳсулоти; Икки қаватли қилиб тўқилган, тик туриши учун қавалар ичига сомон, похол солиб тайёрланадиган, кийим-кечак солишга мўлжалланган, жундан қўлда тўқилган рўзғорда ишлатиладиган сандиқсимон буюм. Қашқадарёнинг Чироқчи тумани қишлоқларида *напрам, напрач, напрамач* деб юритилиб, ҳозирга қадар тўқилади ва рўзғорда ишлатилади. У турли шаклларда бўлади.

Турли қадимий мумтоз нақшлар ўзида геометрик шакллар, математик ҳисоб-китоб, ҳайвонот ва наботот оламининг гўзалликларию ҳайратини, географик тасвирларни, расм чизиш санъатини ҳам мужассамлаштиради. Гиламдўз момолар ҳар бир нақшни рамзий маънода орзу-ўйларини ифодалаган ҳолда яратишган. Демак, қадимдан ижодкорнинг илк илҳомчиси сифатида эътироф этилган она табиат гўзалликларидан ҳайрат ифодаси миллий гиламларда акс этгани бежиз эмас, албатта.

Жанубий воҳаларнинг ҳунармандчилик соҳаларида қўлланиладиган ромб шакли ҳам ҳосилдорлик рамзи ҳисобланади [4: 6]. Нақшларда тасвирланган 12 илгакли ромблар тамға саналиб, 12 илгак 12 йилга ишора қилинади ва қадимги туркий халқлар маълум жонзот номи билан юритилган йил тақвимида нафақат кун, ой ва йиллар, балки мучал -12 йил ҳам ҳисобга олинган [31: 229].

Қадимдан жанубий воҳаларда тўқиладиган *ойгиламлар*да ой ва юлдузларнинг акси ифода этилган бўлиб, унда момоларнинг табиат мўъжизаларидан бири бўлган ой ва юлдузларга ҳайратининг ҳамда уларга нисбатан қандайдир бир ишонч туйғусининг ифодасидир.

Археологик тадқиқотлар туфайли топилган ганч ва сополдан ясалган буюмлар, металл ва олтин безаклар, ранг-баранг тўқимачилик ва каштачилик буюмлари, тангалар, деворий санъат намуналарида тасвирланган жозибадор тимсолларда бутун бир маиший турмуш соҳаси (одамлар ва турли жониворлар иштирокида ўтказилаётган маросимлар ва ҳаёт тасвири берилган паннолар) тасвирланган. Жумладан, қадимги Нахшаб кулоллари нафақат кулолчиликнинг асосий буюмлари – идиш-товоқлардан ташқари кўплаб миқдордаги зооморф, антропоморф терракота ҳайкалчаларини ясаб, уларни кўпайтириш ва сотиш билан шуғулланишган [27: 105]. Ушбу террокота ҳайкалчаларидаги нақшлар, айниқса, учбурчак, доира, бир томони учли қилиб ишланган нақшлар, муқаддас илоннинг тасвирланиши мазмунан “ҳаёт дарахти”га яқин магик маънони англатса, ёш ўсимлик ниҳолларининг тасвири эса зардўштийлик билан боғлиқ анъаналар ҳаётда давом этиб келаётганлигини билдиради [27: 60].

Қашқадарё воҳасининг кулолчилик соҳасида сирланмаган сопол буюмларига бўрттириб нақш бериш кенг тарқалган. Улар асосан зооморф нақшлар, кўзойнаксимон илон, аёл кўкраги, қўчқор шохи каби тасвирлар ҳам кўп учрайди. Шу ўринда айтиб ўтиш керакки, воҳада кулолчиликнинг ривожланиши учун алоҳида хол-хол тарзидаги сирли сопол нақш сифатида қўлланила бошланди. Нақшларда геометрик, услубийлашган ўсимлик эпиграфик мотивлар ажралмас ҳолда ривожланади [41: 15]. Жумладан, Шаҳрисабз кулолчилиги буюмларида геометрик нақшлар билан бирга ўсимликсимон *зулфак*, *сергул* кўплаб кузатилса, Бухоро, Ғиждувон

кулолчилигида эса жийдагул, чертак, бўтагул, бодомча гулли нақшлар, Каттақўрғонда панжагул, қалам-чиндаста, шона, чашмик, булбул нақшлар учрайди.

Туркий халқлар амалий санъати намуналарида учрайдиган *Анқо* (бошқача номи *Ҳумо*) қуши ҳам қадимдан оилани ҳимояловчи севимли тимсол сифатида яратувчи аёл зоти ва барака маъбудасини ифодалаган. Шунинг учун Марказий Осиёнинг исломгача бўлган даврида аёллар ўз тақинчоқларига қуш патлари ва тирноқларини қадаб юрганлар. Таъкидлаш жоизки, фақат бош кийими ва сочларни турмаклашда қўлланиладиган тўғноғич, заргарлик буюмларига қуш патлари қадаб юрилиши илоҳий кучлар билан боғланиш имконини беради деб тушунилган ва қаралган. Чунончи, бир тутам қуш пати доимо бош учун энг яхши безак саналганлиги боис бугунги кунгача жанубий воҳалар аҳолиси ҳунармандчилигида қўлланилиб келмоқда. Қолаверса, бундай халқона қарашлар қадимдан одамларнинг ташқи кўринишида қушларга ўхшашга интилиш борлигидан далолат бериб, инсониятнинг энг қадимги диний эътиқоди билан бевосита боғлиқ [6: 284].

Ўзбекистон ҳудудидан топилган археологик ва этнографик топилмаларда акс этган тасвирлар ўша даврда мавжуд бўлган тотемизм ҳақида маълумот беради. Масалан, ҳунармандчилик буюмларида тасвирланган илон нафақат эзгулик ва ёвузлик ибтидоси рамзи, балки бойлик ва хазина соқчиси, хонадон ва оила ҳимоячиси ҳисобланган [45: 39]. Илонларнинг жуфт тасвирлари эса қоя тошларидаги расмлар, тош ва металлдан ишланган турли буюмларда сақланиб қолган. Илонларнинг жуфт тасвири санъатда ўз маъносига эга бўлиб, балки улар инсон ҳаёти ибтидосининг эркак ва аёл жинсидан бошланганига ишорадир. Бу кумуш билакузуклар аёллар ва болаларнинг кўздан сақловчи воситалари бўлган бўлиши эҳтимолга яқинроқ. Масалан, замонавий заргарлик буюмларида ҳам антропоморф, зооморф ва ўсимликсимон нақшлар тасвири ифодаланади.

Заргарлик буюмларида ишлатилган қимматбаҳо тошларнинг ҳар бири ўзига хос маъно касб этиб [2: 9], шакл ва безаклар учун *ислимий*, *геометрик,* самовий махлуқот дунёси асос қилиб олинган бир-бирига ўхшамайдиган услубларни кўриш мумкин. Жумладан, Сурхондарё заргарлари аёлларнинг *хапамат* тақинчоғида анъанавий рамз ҳисобланмиш каури чиғаноқларининг қўллаши ва улар орасида “жилан бош” деб номланувчи чиғаноқлар Марказий Осиё халқларининг ўтмишда илонни муқаддас деб ҳисоблаш анъанаси билан боғлиқдир [4: 6]. Сурхондарёда ҳозир ҳам кўз тегмасин, суқ кирмасин, ёвуз кучлардан асрасин деган ниятда болалар тўнининг орқасига илон тасвирини тикиб қўйишади [19].

Заргарлар техник ва бадиий усуллар билан нишон ва халқалар илинган, баъзиларига асровчи рамзлар сифатида “тумор” ва турли ҳаракатларни ифодаловчи фантастик ҳайвонлар шакли осилган, занжир кўринишидаги кумуш бўйин тақинчоқларидан хўроз, капалак шаклидаги сирғалар, қурбақа шаклидаги узуклар ва ўйма нақшлар туширилган қуйма билакузукларни ҳам зўр маҳорат билан ясашган [32: 20]. Қолаверса, Марказий Осиё халқ амалий санъатида қурбақа тасвири ёмғир чақириш, бахт ва фаровонлик рамзи сифатида қадимдан қўлланиб келинган [43: 31].

Сурхон воҳаси заргарлари ясаган *хапамат* ва *гулбанд* тақинчоғини асосан турмушга чиққан аёллар тақиб юришган. Кўкрак ва бўйинга тақиладиган бу тақинчоқ безаклари аёлларни турли ёвуз кучлар ва кўз тегишидан асрайди, авлодини давом эттиришда саломатлигини ҳимоя қилади деб тушунилган [20]. Хапамат тожикча “хафа” ва “банд” сўзларининг қўшилишидан олинган бўлиб, ғам-қайғунинг йўлини тўсувчи, қайтарувчи маъноларини билдиради [5: 6]. Хапаматнинг шакли унинг тайёрланиш техникаси билан боғлиқ бўлиб, ҳандасавий характерга эга ва унга оқ, қизил, сариқ, кўк, қора рангли турли мунчоқлар ипдан ўтказилиб, ромб, учбурчак, трапеция шакллар ҳосил қилинган. Ушбу ҳандасавий шакллар замирида инсониятнинг борлиқ тўғрисидаги мифологик тушунча ва тасаввурлари, дунёқарашини ўзида акс эттирадиган қадимий семантик маънолар ётади.

Тақинчоқларда учрайдиган учбурчак шакли илоҳий Умай она номи билан ҳам боғлиқдир. Қадимги туркларнинг тасаввурида ҳомий руҳлар орасида бу илоҳ алоҳида ўрин тутиб, тириклик, туғилиш, оила қуриш, ўлим, фарзандлар ва оналар ҳомийси, ҳосилдорлик илоҳи тимсоли ҳисобланган. Учбурчак, барг, ой, тароқ, қайчи ва найзалар каби нақшлар ҳам она ернинг қизи, тангричилик эътиқодидаги асосий сиймолардан бири, қадимги туркий она илоҳа Умай билан алоқадордир. Бундан ташқари, Умай она яна барча туркий халқларда ҳомиладор аёллар ва чақалоқларнинг ҳомийси ҳам ҳисобланиб, Умай сўзининг ўзи эса аёллик омилини англатади. Бу сўз ўз навбатида она қорнини ва ҳатто, кесиб олинган киндик ичакчаси маъносини беради. Бундан ташқари, чаён тасвири ҳам Она-илоҳанинг образи билан боғлиқлигини айрим тадқиқотчилар айтиб ўтишади [4].

Гулбанд тақинчоғи ҳам қизил шодали мунчоқлардан ташкил топган бўлиб, уни қадимдан Сурхон воҳасида кўпроқ “қизилча” касалининг олдини олиш учун ҳимоя қилувчи тумор сифатида тақишган [14]. Тумор шунчаки ҳимоя тасаввури эмас, балки мақсадли равишда ривожлантирилган рамзий ғоя ҳамдир [54].

Заргарликда ишлатиладиган энг қадимги тасвирлардан яна бири инсон аъзоси ҳисобланган қўл ва бош тасвирларидир. Албатта, қадимда одамлар

қўлни инсоннинг ишлаш қобилиятининг асоси деб билишган. Қўл шаклидаги туморлар насронийларда “Мариянинг қўллари”, мусулмонларда “Биби Фотиманинг қўллари”, бобилликларда “Иштарнинг қўллари”, қадимги мисрликларда эса “Исиданинг қўллари” деб аталган [53: 99]. Бундан ташқари, Д.Фахретдинованинг таъкидлашича, тақинчоқ безак ашёларида ифодаланган бош тасвири ғунча, донга ўхшаш бўлганлиги боис, уни ҳаётнинг бошланиши, табиатнинг гуллаб-яшнаши рамзи деб ҳисоблаш мумкин. Тақинчоқлардаги қуёш, юлдуз сингари самовий жисмлар тасвири эса кишиларга мева инъом қиладиган табиат кучлари рамзи саналади [53: 100].

Ҳунармандчилик буюмларидаги семантик рамзларда халқнинг мафкураси, юксак маънавияти, асрий анъаналар, урф-одат, турмуш тарзи, хўжалик фаолияти, диний ва дунёвий дунёқараши ҳам акс этиб, ўтган аждодларнинг ўлмас меросига асосланади. Айниқса, нақшлардаги зооморф нақшлар қадимги халқларнинг эътиқоди, диний тасаввури билан боғлиқ рамзий маъноларни акс эттирган. Гарчи XX аср бошларидаёқ кўпгина нақшлар маъноси унутилган бўлса-да, уларнинг бир қисми ҳозир ҳам ёвуз кучлардан ҳимояловчи рамз сифатида фойдаланиб келинмоқда.

Бугун бизгача етиб келган ҳунармандчилик соҳалари ўзининг анъанавий ишлаб чиқариш услубини сақлаб қолган бўлса-да, мазмунан ва шакл жиҳатдан анча ўзгарган. Халқ амалий безак санъатида тасвирланган нақшларда маълум этнос вакилларининг эстетик дунёси ифодаланиши билан бирга дунёвий ва замонавий тасаввурлари ҳам мустаҳкам ўрин олган.

Ҳунармандчилик буюмларидаги нақшлар жамиятнинг барча қатламлари учун хос маънавий олам ўртасидаги боғлиқлик мавжудлигини кўрсатиб туради. Бундай семантик рамз, тимсолларни бугун ўзбек ҳунармандчилигининг барча соҳаларида акс этганлигини ислом анъаналари, шунингдек, миллий маданий-тарихий жараённи кўрсатиб турувчи абадий манба бўлиб қолади. Умуман олганда, жанубий ҳудудлар анъанавий ҳунармандчилиги семантикаси ва семиотикасини тадқиқ этиш кишилар дунёқараши, диний эътиқоди ва тасаввурлари билан боғлиқ анъана, урф-одат ва маросимлар моҳиятини англашда ёрдам беради ва маданий мерос сифатида қайта тиклашга кўмаклашади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдуллаев Т.А. Ремесла Узбекистана XIX – XX вв. Путеводитель. Ташкент, 1976.
2. Альмеева Д. Бухорои шарифнинг заргарлик санъати // Мозийдан садо. Тошкент, 2002. № 3. Б. 6–9.

3. Бинафша Нодир. Ўзбекистон жанубий ҳудудидаги қўнғиротлар бадиий ҳунармандчилиги // San’at. 2013. № 2. Б. 17–21.
4. Бинафша Нодир. Хапамат ва гулбанд безаклари маънолари. // San’at. 2009. № 1. Б. 6–8.
5. Богословская И. Қорақалпоқ нақш санъатида зооморф унсурлар // San’at. 2009. № 2. Б. 15–18.
6. Борозна Н.Г. Некоторые материалы об амулетах-украшениях населения Средней Азии // Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. Москва, 1975. С. 281–286.
7. Вайнштейн С.Н. Мир кочевников центра Азии. Москва, 1991.
8. Гюль Э. Жойнамоздаги рамзлар // San’at. 2001. № 3. Б. 13–16.
9. Гюль Э. Ўзбекистон бадиий тўқимачилигида ранглар жилоси // San’at. 2008. № 3-4. 22–25.
10. Гюль Э. Диалог культур в искусстве Узбекистана. Античность и средневековье. Ташкент, 2005.
11. Гюль Э. Лақай кашталари // San’at. 2012. № 3. Б. 8–11.
12. Дала ёзувлари. Қашқадарё вилояти Чироқчи тумани. 2005 йил.
13. Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти, Бойсун тумани. 2009 йил.
14. Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти, Жарқўрғон тумани. 2009 йил.
15. Дала ёзувлари. Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз тумани. 2010 йил.
16. Дала ёзувлари. Қашқадарё вилояти. Ғузор тумани, Ярғунчи қишлоғи. 2010 йил.
17. Дала ёзувлари. Қашқадарё вилояти, Косон тумани, 2010 йил.
18. Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти, Бойсун тумани. 2011 йил.
19. Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти, Бойсун тумани. 2011 йил.
20. Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти, Бойсун тумани. 2015 йил.
21. Древние обряды верования и культы народов Средней Азии. Москва, 1986.
22. Дудин С.М. Ковровые изделия Средней Азии // Сборник Музея антропологии и этнографии. Т.VII. Ленинград, 1928. С. 102–104.
23. Дудин С.М. Ковровые словарь русского языка. Т. I. Москва–Ленинград, 1912.
24. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. Тотемистическая система в Австралии (1912 г.) // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения / Пер. А.Б.Гофмана. Москва, 1998.
25. Есбергенов Х. Вопросы этнической истории и традиционный культуры каракалпаков // Этническая история и традиционная культура народов Средней Азии и Казахстана. Нукус, 1989. С. 66–67.
26. История материальной культуры народов Узбекистана. Ташкент, 1961.

27. Исомиддинов М.Ҳ., Яркулов А.А Нахшаб ҳунармандчилиги тарихи (V–IX асрлардаги кулолчилик, темирчилик ва шишасозлик материаллари). Тошкент, 2014.
28. Кадишева О. Гиламда юлдузли тунлар жилоси // San'at. 2013. № 1. Б. 26–27.
29. Кармышева Б. Локайские мапрачи и ильгичи // Сообщения Республиканского историко-краеведческого музея. История и этнография. Вып. II. Сталинабад, 1955.
30. Керимов Л. Азербайджанский ковер. В 3-х т. Т. III. Баку, 1983.
31. Левтеева Л. Дунган либослари ва тақинчоқлари // San"at. 2005. № 3–4. Б. 18–20.
32. Лунеева В. Ўзбекистонда бош кийимлари безаги тарихидан // San"at. 2005. № 3–4. Б. 9–10.
33. Марков Г.Е. Кочевники Азии. Москва, 1976.
34. Мошкова В. Ковры народов Средней Азии. Конца XIX – начала XX вв. Ташкент, 1970.
35. Назаров Н. Ўзбек-лақайлари этномаданий қирраларини ўрганишнинг баъзи жиҳатлари // Ўзбекистон этнологиясининг долзарб муаммолари. "Акад. К.Шониёзов ўқишлари" туркумидаги IV Республика илмий-назарий конференция материаллари. Тошкент, 2007. Б. 96–99.
36. Низомов А., Низомова М. Гилам жилоси // Мозийдан садо. 2003. № 3–4. Б. 66–67.
37. Новейшая энциклопедия символов и знаков. Москва, 2008.
38. Носирова З. Бойсун нақшларида баҳор ифори // Мозийдан садо. 2008. № 1. Б. 7–9.
39. Пещерева Е.М. Гончарное производство Средней Азии. Москва, 1959.
40. Потапов Л.П. Умай – божество древних тюрков в свете этнографических данных // Тюркологический сборник. 1972. Москва, 1973. С. 265–286.
41. Пугаченкова Г.А. Очиқ осмон остидаги музей. Тошкент, 1981.
42. Раппопорт Ю.А. Хораземские астадан// СЭ. 1962, № 4. С. 75–77.
43. Ремпель Л.И. Цепь времен (Вековые образы и бродячие сюжеты в традиционном искусстве Средней Азии). Ташкент, 1987.
44. Сирожиддинов Ш. Дин ҳақида суҳбатлар // Ёшлик. № 1. 2008. Б. 38–39.
45. Смоляк А.В. Шаман: личность, функции, мировоззрение (Народы Нижнего Амура). Москва, 1972.
46. Снесарев Г.П. Релекты домусульманских верований в обрядов у узбеков Хорезма. Москва, Наука. 1969.
47. Среднеазиатский этнографический сборник // Труды институт этнологии и антропологии им. Н.Н.Миклухо-Маклая. Т. 5. Москва, 2006.
48. Сухарева О.А. Сузани. Среднеазиатская декоративная вышивка. Москва, 2006.

49. Сухарева О.А. Орнамент декоративных вышивок Самарканда и его связь с народными представлениями и верованиями (вторая половина XIX – нач. XX в) // СЭ. 1983. № 6. С. 119–134.
50. Суюнова Д. Суғд аёлларининг либослари./ San'at. 2012. № 4. Б. 4–6.
51. Турсуналиев К. Все цвета радуги. Ташкент, 1991.
52. Турсунов С., Рашидов Қ. Бойсун, Академнашр. 2011.
53. Фахретдинова Д.А. Ювилерное искусство Узбекистана. Ташкент, 1988.
54. Хакимов А., Гюль Э. Байсун. Атлас художественных ремесел. Ташкент, 2006.
55. Ягодин Б. Н., Ходжайов Т.К. Некрополин древниги Маздахкана. Тошкент, 1970.
56. Fitz Gibbon K., Hale A. Uzbek embroidery in the nomadic tradition (The Jack A and Aviva Robinson collection at the Minneapolis Institute of Arts). Singapore, 2007.

С. Давлатова

Ҳунармандчиликда рамзлар: семантик-семиотик таҳлил
(Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари мисолида)

Ҳунармандчилик семантикасида ҳар қандай тасвир, ранг ва безак маълум бир маънога эга бўлиб, уларда кишиларнинг маънавий, диний ва руҳий қарашлари, табиат ҳодисалари ҳақидаги кенг дунёқараши акс этади. Ҳунармандчилик буюмларида тасвирланган нақш *(геометрик, ўсимликсимон, зооморф, антропоморф)* ва рамзлар шунчаки шакл, безак эмас, балки халқнинг диний тасаввур ва эътиқоди билан бевосита боғлиқ кўплаб ахборотни жамлайдиган муҳим этнографик манба ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари анъанавий ҳунармандчилик буюмларида ифодаланган безаклардаги рамзлар ўзига хос маҳаллий хусусиятларга эга. Улар ҳунармандчиликнинг каштачилик, гиламдўзлик, меъморчилик, заргарлик, кулолчилик ва бошқа турларида ўзгача акс этади. Бугун бизгача етиб келган ҳунармандчилик соҳалари ўзининг анъанавий ишлаб чиқариш услубини сақлаб қолган бўлса-да, мазмунан ва шакл жиҳатдан анча ўзгарган. Халқ амалий безак санъатида тасвирланган нақшларда маълум этнос вакилларининг эстетик дунёси ифодаланиши билан бирга дунёвий ва замонавий тасаввурлари ҳам мустаҳкам ўрин олган.

Мақолада Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари анъанавий ҳунармандчилик ашёларига оид безаклардаги рамз ва белгиларнинг маҳаллий хусусиятлари ифодаланди. Тасвирланган шаклларнинг

ҳудудлардаги халқона талқинлари, ўхшаш ва фарқли жиҳатлари кўрсатилди, мазмуни семантик-семиотик ёндашув асосида таҳлилга тортилди.

Ашёлардаги нақшлар жамиятнинг турли қатламларига хос маънавий оламни ифодалаши, бугун ўзбек ҳунармандчилигининг барча соҳаларида акс этган семантик рамз ва тимсолларнинг диний, миллий маданий-тарихий жараённи ифодаловчи манба эканлиги кўрсатилди. Жанубий ҳудудлар анъанавий ҳунармандчилиги семантикаси ва семиотикасини тадқиқ этиш кишилар дунёқараши, диний эътиқоди ва тасаввурлари билан боғлиқ анъана, урф-одат ва маросимлар моҳиятини англашда ёрдам бериши ва маданий мерос сифатида қайта тиклашга хизмат қилиши ёритилди.

Калит сўзлар: *ҳунармандчилик, семантика, геометрик, ўсимликсимон, зооморф, нақш, каштачилик, гиламдўзлик, шакл.*

С. Давлатова

Символы ремесел: семантико-семиотический анализ
(на примере южных регионов Узбекистана)

В семантике ремесла каждое изображение, цвет и узор имеют свое значение и в них отражены духовные и религиозные взгляды людей о природных явлениях, а также их психологическое состояние. Орнаменты *(геометрические, растениевидные, зооморфические и антропоморфные)* и символы, изображенные в ремесленных изделиях, являются не только простым украшением, а важным этнографическим источником, собравшим в себе множество информаций, связанных с религиозным представлениями и верованием народа.

Символы, изображенные в орнаментах в изделиях традиционного ремесла южных регионов Узбекистана, имеют свои локальные особенности. Они по-разному изображены в изделиях вышивки, ковроткачества, зодчества, а также ювелирного и гончарного дел. Несмотря на то, что дошедшие до нас ремесленные сферы сохранили свой традиционный метод производства, все-таки они по своей форме и содержанию подверглись существенным изменениям. В орнаментах народно-прикладного ремесленного искусства наряду с изображением эстетических взглядов представителей определенного этноса, также нашли свое прочное отражение их светские и современные представления.

В статье описаны местные особенности символов и знаков в украшениях изделий традиционного ремесла Кашкадарьинского и Сурхандарьинского областей. Были показаны народная интерпретация,

схожие и отличительные черты изображенных форм, а также осуществлен семантико-семиотический анализ их содержания.

В статье показано, что семантические символы и знаки, изображенные в изделиях всех сфер традиционного ремесла, являются источником, отражающим духовной мир различных сословий общества, в том числе, дающим важные сведения о религиозных и национально-культурных процессах. Также выявлено, что исследование семантики и семиотики традиционного ремесла южных регионов поможет осознать мировоззрение, религиозные взгляды и представления людей, а также возродить их в качестве культурного наследия.

***Ключевые слова**: мастерство, семантика, геометричность, гербализм, зооморфность, вышивка, ковровое покрытие, форма.*

S. Davlatova

Craft symbols: semantic-semiotic analysis
(on the example of southern regions of Uzbekistan)

Every image, color and pattern has its own meaning in the semantics of crafts and they reflect spiritual and religious views of people about natural phenomena as well as their psychological states. Ornaments (geometric, plant-shaped, zoomorphic and anthropomorphic) and symbols not only depict mere decoration in craft, but they also serve as an important ethnographic source describing people's religious ideas and beliefs.

The ornamental symbols in traditional crafts of the southern regions of Uzbekistan have their own local features. They differ in embroidery, carpet weaving, architecture as well as jewelry and pottery. Despite the fact that survived handcraft spheres have retained their traditional methods of production, they have undergone significant changes in their forms and contents. The ornaments of folk and applied craft represent not only aesthetic views of certain ethnic groups, but also their secular and modern ideas.

The article describes the local features of symbols and signs in the ornaments of traditional crafts of the Qashqadrya and Surkhandarya regions. Moreover, the article examines their folk interpretations, similar and distinctive features of depicted forms, as well as a semantic-semiotic analysis of their content.

The article shows that semantic symbols and signs depicted in traditional craft objects serve as an important source reflecting the spiritual world of various social classes while providing valuable information about religious and ethno-cultural processes. The semantic-semiotic analysis of the traditional craft of the

southern regions of Uzbekistan will help us better understand the worldview and religious views of the local population in addition to restoring their cultural heritage.

***Keywords**: skill, semantics, geometricity, herbalism, zoomorphism, embroidery, carpet, form.*

Б. Ҳошимов

Фарғона водийсидаги археологик тадқиқотлар тарихидан (1884–1964)

Сўнгги йилларда Ўзбекистон тарихини ўрганиш ишлари янги босқичга кўтарилди. Эндиликда тарихни ўрганиш, уни нафақат туб аҳоли, балки дунё миқёсида кенг тарғиб қилиш, мамлакатимиз, халқимиз тарихини ер юзига кўзгу сингари намоён этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада халқимиз қадимги тарихини ўрганган археологларнинг тадқиқотлари ва улар қолдирган моддий-маданий бойликларининг ўрни беқиёс.

Дастлаб Марказийҳисобланган М. Дубровин, Ф. Назаров, П. Семенов-Тян-Шанский, Н. Пржева́льский, И. Мушкетов, А. Миддендорф. Н. Северцов, А. Федченко,Н. Бичурин, И. Крачковский, В. Бартолд, Б. Громбчевский, В. Роборовский, П. Козлов каби ге Осиёнинг қадимги тарихини Россия география жамиятига аъзо географ, геолог, ҳарбий инженер ва шарқшунослар ўргана бошлади. Уларнинг дастлабки “хабар” ва “ахборот”лари бу ўлкага қизиқишни янада кучайтирди [38; 55; 63; 56; 37; 36]. Айниқса, шарқ-шунослар Марказий Осиё тарихига оид ёзма манбларни ўрганиб, бу ерни жуда қадимий тамуддунга эга ўлка эканлигига кун сайин амин бўлиб боришарди [12; 5; 4; 2; 3; 39; 40]. Баъзи-баъзида қадимий топилмаларга ҳам дуч келиб [41; 15], уларнинг санасини белгилашга зарурат кун сайин сезилар эди.

Ўзбекистон ҳудудида археологик тадқиқотларнинг олиб борилиши тарихи ҳақида бир неча асар ва мақолалар эълон қилинган. Бироқ улар умумий тарзда берилиб, ҳудудларни тадқиқ қилган илмий жараён алоҳида кўрсатилмаган. Хусусан, Фарғонадаги археологик тадқиқотлар хронологияси ҳозиргача шакллантирилган эмас. Фақат қўшни давлатлардаги айрим тадқиқотчилар бу мавзуни қисман ёритиб, асосан ўзларининг ҳудудларида олиб борилган тадқиқотларни ҳикоя қилиш билан чегараланиб қолган [34; 62].